BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA INTELLEKTUAL KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Kamolova Nafisa To‘rg‘unbayevna

Fan va texnologiyalar universiteti

“Pedagogika va psixologiya” kafedrasi dotsenti v/b

Annotatsiya. Maqolada pedagogika oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining intellektual kompetentligini rivojlantirish masalasi talqin qilingan bo‘lib, intellektual kompetentlik mazmuni va mohiyati, intellektual kompetentlikni rivojlantirishning psixologik omillari hamda intellektual kompetentlikni rivojlantirishning ahamiyatli jihatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: talaba, ta’lim, boshlang‘ich, jarayon, mohiyat, talqin, intellektual, idrok, kompetentlik, mutaxassis, qobiliyat, izlanish, iqtidor, rivojlantirish, yuksalish, natija.

Аннотация. В статье трактуется проблема развития интеллектуальной компетентности будущих учителей начальных классов в педагогических вузах, раскрывается содержание и сущность интеллектуальной компетентности, психологические факторы развития интеллектуальной компетентности и значимые аспекты развития интеллектуальной компетентности.

Ключевые слова: студент, образование, начальное образование, процесс, сущность, интерпретация, интеллектуал, восприятие, компетентность, специалист, способность, исследование, талант, развитие, продвижение по службе, результат.

Annotation. The article interprets the issue of the development of intellectual competence of future primary school teachers in pedagogical higher educational institutions, reveals the content and essence of intellectual competence,

psychological factors for the development of intellectual competence and significant aspects of the development of intellectual competence.

Key words: student, education, primary, process, essence, interpretation, intellectual, perception, competence, specialist, ability, research, talent, development, promotion, result.

Kirish. Bugungi kunda oliy ta’lim jarayonida talabalar intellektual kompetentligini rivojlantirish – ularning salohiyatini boyitish, muammolarni mustaqil hal etish qobiliyatlarini rivojlantirish, ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirish, intellektual madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan. Intellektual salohiyat tushunchasi psixologik adabiyotlarda keng tarqalgan. Insonning intellektual xususiyatlarini tavsiflash uchun umumiy psixologiyada qo‘llaniladigan aniq mezonlar jamiyatining zamonaviy rivojlanish darajasiga va intellektual resurslarning ortib borayotganligiga qarab belgilanadi. Intellektual kompetentlikni rivojlantirish istiqbollari bu soha, zamonaviy ta’lim va ishlash sharoitida talabalar va o‘qituvchilarning intellektual salohiyatini oshirish, shu bilan birga, ularning ijodiy va analitik qobiliyatlarini kengaytirishga qaratilgan hamda kelgusidagi pedagogik va professional samaradorlikni ta’minlashga yo‘naltirilgan jarayonlardir.

Bugungi kunda axborot va kommunikatsiya texnologiyalari ta’lim jarayonida katta rol o‘ynaydi. Intellektual kompetentlikni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalar, internet resurslari, virtual simulyatsiyalar, elektron o‘quv materiallari va onlayn platformalardan foydalanish samarali usul bo‘lishi mumkin. Texnologiyalar orqali o‘quvchilarning muammolarni hal qilish qobiliyatlari, ijodiy fikrlash va mustaqil o‘rganish qobiliyatlari rivojlanadi.

Intellektual kompetentlikni rivojlantirish uchun ijodiy va tanqidiy fikrlashni qo‘llab-quvvatlash muhim. Shaxsning muammolarga yangi, g‘ayrioddiy va ijodiy yondashuvlar bilan qarash qobiliyatini rivojlantirish, ularni baholash va ijobiy qarorlar qabul qilishni ta’minlash kerak. Bu yo‘nalishda, ta’lim jarayonida muammolarga integrativ yondashuvlar, shuningdek, muloqot va fikrlar almashish

imkoniyatlarini yaratish zarur [1]. Intellektual kompetentlikni rivojlantirishda mustaqil ta’lim va samoo‘rganish qobiliyatlarini shakllantirish muhim. Bu talabalarning o‘zlari xohlagan soha bo‘yicha bilim olishni istagan yo‘nalishlarda faoliyat ko‘rsatishlariga yordam beradi. Onlayn kurslar, mustaqil tadqiqotlar, mavzulardosh sessiyalar va seminarlar kabi imkoniyatlar talabalarga o‘zgaruvchan bilim olish tizimida samarali ishlashga yordam beradi.

Intellektual kompetentlikni rivojlantirishda turli fanlarning integratsiyasini amaliyotga tatbiq etish muhim. Bu, o‘z navbatida, ularning intellektual qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi. Intellektual kompetentlikni rivojlantirishda, shaxsning emotsiyalarini va ijtimoiy munosabatlarini tushunish, ishonchli hamkorlik va ijtimoiy muammolarni hal qilish qobiliyatlari ham muhim o‘rin tutadi. Emotsional va ijtimoiy intellektning rivoji, talabalarning munosabatlarini yaxshilash, o‘z-o‘zini boshqarish va muammolarni ijobiy hal qilish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. O‘qituvchilarning intellektual kompetentlikni rivojlantirishda shaxsiy va professional rivojlanishga bo‘lgan e’tibor muhim. O‘qituvchilarning intellektual salohiyati, o‘qitish metodlari, pedagogik strategiyalar, innovatsion texnologiyalardan foydalanish kabi omillar orasida samarali o‘zaro aloqalarni rivojlantirish ularning talabalarga yangi bilimlar yetkazishda muvaffaqiyatga erishishini ta’minlaydi.

Asosiy qism. Intellektual kompetentlik — bu shaxsning bilim olish, ma’naviy va professional faoliyatda muammolarni hal qilish, yangi ma’lumotlarni tahlil qilish, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv ko‘rsatish qobiliyati. U, shubhasiz, shaxsning intellektual salohiyatini, uning bilimlarni o‘zlashtirishdagi samaradorligini va murakkab vaziyatlarda hal qilish qobiliyatlarini bildirish uchun ishlatiladi. Intellektual kompetentlikning mazmuni quyidagi asosiy elementlarni o‘z ichiga oladi:

1. Bilimlarni egallash va ularni qo‘llash, intellektual kompetentlik, avvalo, shaxsning olgan bilimlarini qanday qo‘llash va turli muammolarni hal qilishda

foydalanish qobiliyatini anglatadi. Bu, o‘qituvchini yoki talabani mafkuraviy va amaliy jihatdan tayyor bo‘lishga yordam beradi.

2. Tanqidiy va ijodiy fikrlash, intellektual kompetentlik, shaxsning muammolarga tanqidiy va ijodiy yondashuvini qamrab oladi. Bu fikrlashning yuqori darajasi, ya’ni shaxs har qanday vaziyatda savol berish, alternativ yo‘llar va yechimlarni izlash qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

3. Muammolarni hal qilish qobiliyati, bu komponent shaxsning biror muammoni aniqlash, uni tahlil qilish va hal qilish strategiyalarini ishlab chiqish qobiliyatiga qaratilgan. Intellektual kompetentlikning bu unsuri hayotiy va professional sharoitlarda muammolarga moslashish va to‘g‘ri qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

4. Ma’lumotlarni tahlil qilish, bilimlarni yopish va turli manbalardan olingan ma’lumotlarni tahlil qilish qabiliyati intellektual kompetentlikning muhim qismi hisoblanadi. Bu qobiliyat insonga murakkab ma’lumotlarni to‘plash, ularni tartibga solish va ulardan samarali foydalanish imkonini beradi.

5. Mustaqillik va shaxsiy taraqqiyot, intellektual kompetentlikning mazmuni mustaqil o‘rganish va rivojlanishga bo‘lgan istak va qobiliyat bilan ham bog‘liq. Bunday shaxslar o‘zlarining bilim olish jarayonini mustaqil ravishda boshqara oladi va doimiy ravishda o‘zlarini rivojlantirishga intilgan bo‘ladi.

6. Muloqot va hamkorlik, intellektual kompetentlik shunchaki shaxsiy qobiliyatlar bilan cheklanmaydi, balki boshqalar bilan muloqot va hamkorlik qilish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Bu, talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida samarali kommunikatsiya va bilimlarni o‘zaro almashishni ta’minlaydi.

7. Muvofiqlashuvchanlik va adaptatsiya, yangi sharoitlarga tezda moslashish, turli vaziyatlar va taqozolarga muvofiqlashish qobiliyati ham intellektual kompetentlikka kirishadi. Bu qobiliyat, o‘z navbatida, shaxsning muammolarga yoki o‘rganishga nisbatan qattiq ishonchga ega bo‘lishiga yordam beradi.

Intellektual kompetentlikni rivojlantirishda talabalarni muhokama va muloqot jarayonlariga faol jalb etish hamda ularga yangi g‘oyalar va konsepsiyalarni taqdim etish muhim [2]. Bu, shubhasiz, ularning tanqidiy fikrlash va o‘z nazarlarini ifodalash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Intellektual kompetentlik ko‘nikmalarini nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmay, ularni amaliy faoliyatda qo‘llash talab etiladi [5]. Talabalar va o‘qituvchilarni turli amaliy topshiriqlar va loyihalar orqali intellektual qobiliyatlarni ishlatishga undash va ularning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida intellektual kompetentlikni rivojlantirish omillari – bu muvaffaqiyatli o‘qitish va ta’lim berish jarayonida muhim bo‘lgan omililar. Intellektual kompetentlikni rivojlantirish uchun bir nechta omillarni ko‘rib chiqish mumkin:

1. Ma’ruzalar va ta’lim metodikalari, o‘qitish usullari va texnologiyalari talabalarning fikrlash va mulohaza qilish qobiliyatlarini rivojlantirishi kerak. Bunga, misol uchun, interaktiv o‘qitish, ijodiy va tanqidiy fikrlashga qaratilgan usullar kiradi.

2. Shaxsiy ko‘nikmalar, bo‘lajak o‘qituvchilarda shaxsiy mulohaza, ijodiy va tanqidiy fikrlash kabi ko‘nikmalar rivojlantirilishi kerak. Bu ko‘nikmalar, o‘quvchilar bilan samarali ishlashda va muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega.

3. Ma’rifiy va pedagogik malaka, o‘qituvchilar pedagogik va psixologiyaviy bilimlarni o‘zlashtirishlari va ularni amaliyotga tadbiq etishlari kerak. Bu, o‘z navbatida, o‘quvchilarning intellektual qodirliklarini rivojlantirishga yordam beradi.

4. Ijtimoiy va emotsional barqarorlik, o‘qituvchi o‘zi va talabalari o‘rtasida ijtimoiy va emotsional munosabatlarni mustahkamlash kerak. Bu, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va yordamga muhtoj bo‘lgan paytda to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatishda muhim rol o‘ynaydi.

5. Texnologiyalarning o‘qitishda qo‘llanilishi, zamonaviy axborot texnologiyalarini o‘qitish jarayoniga integratsiya qilish intellektual kompetentlikni rivojlantirishga yordam beradi. Bu, talabalarga ma’lumotlarni tez va samarali o‘rganishga yordam beradi.

6. Ma’ruza va praktik ishlarning integratsiyasi, o‘qituvchi ilm-fan va amaliyotni birlashtirish orqali talabalarning murakkab muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

7. Talabalarning mustaqilligini qo‘llab-quvvatlash, o‘qituvchi, talabalarga mustaqil ishlashga shariatli shartlar yaratish kerak. Bu, ularning ijodiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.

Shuningdek, ushbu omillar o‘qituvchilarning shaxsiy professional rivojlanishini ham ta’minlaydi, bu esa, ularning ta’limdagi samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Natijalar va muhokamalar. Intellektual qobiliyat aql-zakovatni va perseptiv-analitik qobiliyatlarni aks ettiruvchi omillar bilan ifodalanishi mumkin: axborotni yig‘ish, axborotni qayta ishlash, og‘zaki va mantiqiy fikrlash, abstraksiya qilish va tizimlashtirish qobiliyati, vizual va samarali fikrlash, amaliy muammolarni tezda hal qilish qobiliyati va konseptual moslashuvchanlik [3]. Ushbu qobiliyatlar asosiy va mas’uliyatli qarorlar qabul qilishda muvaffaqiyatga erishish, mantiqiy xulosalar asosida axborot yetishmasligi holatlarida noaniq, muammoli vaziyatda harakat qilish imkonini beradi.

Tushunish nafaqat bilim, balki bu bilimga bo‘lgan munosabat, uning bahosi, uning mazmuni, nafaqat ongning mazmunini, balki tushunish jarayonining mohiyatini ham belgilaydi. Qabul qiluvchi subyektning o‘z qiymat tizimiga ega ekanligi sababli, matnda tasvirlangan fikrlar subyekt tomonidan baholanadi va shaxsiy xususiyatiga ega bo‘ladi [6]. Shaxsning malakasi hissi tug‘ilishdan o‘n ikki yoshga yetgunicha rivojlanish tuzilmasining asosini tashkil etadi va individual rivojlanishning har bir bosqichida ota-ona munosabatlarining, qadriyatlari va

tarbiya uslubi, shuningdek, oila a’zolarining stressli hayot sharoitlari, oila hajmi va ota-onalarning ruhiy salomatligi darajasi bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy holat va vaziyatlarga bog‘liq bo‘ladi.

Intellektual kompetentlikni rivojlantirishda psixologik omillar muhim rol o‘ynaydi, chunki har bir insonning psixologiyasi, fikrlash tarzi va ichki motivatsiyasi uning bilim olish va intellektual faoliyatdagi samaradorligini shakllantiradi. Ushbu omillar quyidagi tarzda belgilanishi mumkin:

1. Intellektual kompetentlikni rivojlantirishda muhim psixologik omil motivatsiyadir. Motivlangan talabalar, o‘qish va yangi bilimlarni egallashga ko‘proq qiziqish va harakat qilishadi. O‘qituvchi talabalarning ichki motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlashi kerak, chunki bu ularning mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

2. O‘qituvchi talaba salohiyatini, shaxsiy xususiyatlarini va qobiliyatlarini tushunishi va undan samarali foydalanishi zarur. Shaxsning intellektual qodirliklari uning ijtimoiy va emotsional holatlari bilan chambarchas bog‘liq, shuning uchun psixologik qo‘llab-quvvatlash talabalarning o‘zini o‘zi tanish va o‘zlariga ishonchi bilan bog‘liq bo‘lishi kerak.

3. Intellektual kompetentlikni rivojlantirishda ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlari muhimdir. Bu, o‘z navbatida, insonning o‘zgarishlarga va yangi g‘oyalarga bo‘lgan ijobiy munosabatini rivojlantiradi. Psixologik jihatdan, shunday fikrlash tarzini qo‘llashga yordam beradigan ishlatishga harakat qilish kerak.

4. Emotsional barqarorlik (stressga munosabat, o‘zini nazorat qilish) intellektual faoliyatning samaradorligiga ta’sir ko‘rsatadi. Psixologik jihatdan, stressni boshqarish va o‘z-o‘zini mulohaza qilish qobiliyatlari ta’lim jarayonida muhim ahamiyatga ega. Agar talaba o‘z emotsiyalari bilan ishlashni bilisa, u ko‘proq muammolarni hal qilish va intellektual kuchini oshirishda muvaffaqiyatli bo‘ladi.

5. Psixologik nazariylik bo‘yicha, shaxsning o‘zgarish va rivojlanishga bo‘lgan ishonchi intellektual qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Shaxs o‘z

salohiyatini oshirishga va yangi bilimlarni o‘rganishga bo‘lgan ishonchga ega bo‘lsa, bu uning intellektual faoliyatini rivojlantirishga omil bo‘ladi.

6. Intellektual kompetentlikni rivojlantirishda o‘zini tanish va shaxsiy maqsadlar qo‘yish ham muhimdir. Bu talaba o‘zining intellektual imkoniyatlarini tushunib, ularni rivojlantirishga harakat qiladi.

7. Oila, o‘qituvchi va dugona-do‘stlar bilan ijtimoiy aloqa, ularning ma’naviy qo‘llab-quvvatlashi talabaning psixologik holatiga, ishonchga va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Mos muhit va ijobiy ta’sir qilish, insonning intellektual salohiyatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Shu tariqa, intellektual kompetentlikni rivojlantirishda psixologik omillar turli sohalardagi muammolarni hal qilish va talabaning yosh, his-tuyg‘ularini hisobga olish orqali amaldagi samaralarni ko‘rsatishga yordam beradi.

Ta’lim jarayoni bilim orqali ta’lim sifatini shaxsiy sifat tariqasida shakllantiradi, bu nafaqat dunyoning shaxsiy idrokini, balki uning ijodiy o‘zgarishini ham ta’minlaydi. Talabalar va o‘qituvchilarning samarali ijodiy vazifalarni belgilash va hal qilish jarayonining to‘liqligi bilan ishtiroki o‘z faoliyatining mazmunida doimiy yashash uchun o‘z taqdirini belgilash zarurligini ro‘yobga chiqaradi, individual va umumiy rivojlanish istiqbolini ochadi. O‘quv jarayonida ijodiy ishlab chiqarish vazifalaridan foydalanish o‘quv faoliyatining ma’no-mazmuni va maqsadli tarkibiy qismlarining rolini birinchi o‘ringa qo‘yadi, bu o‘z-o‘zini nazorat qilish, o‘z-o‘zini boshqarish ta’limotiga o‘tishga hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatadi [4]. Birgalikdagi samarali faoliyat holatlarini yaratish ta’limni samarali jarayonga aylantiradi, bu esa shaxsning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Xulosa. Intellektual kompetentlikning mazmuni insonning intellektual salohiyatini faol va samarali ishlatishga qaratilgan. U, shaxsning shaxsiy rivojlanishida ham, muammolarni hal qilish va ijtimoiy hayotda samarali faoliyat ko‘rsatishida muhim ahamiyatga ega. Kompetentlikka asoslangan ta’lim

paradigmasi universitetlarda olingan ilmiy bilimlar o‘rtasidagi qarama-qarshilikni bartaraf etish va ularni amaliyotda qo‘llash samaradorligi natijasidir. Boshqacha aytganda, ta’lim jarayoni natijalarini doimiy baholash va bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlash uchun haqiqiy ehtiyoj mavjud. Kompetentlikka asoslangan yondashuv umumiy intellektual rivojlanishga qaratilgan qarama-qarshilikni bartaraf etdi va muayyan kasbiy faoliyatda amaliyotga yo‘naltirilgan yutuqlarga e’tibor qaratdi. Har qanday talabaning intellektual kompetentligini shakllantirish shartlari mazmunli ta’lim bilan bog‘liq shaxsiy yo‘naltirilgan ta’lim kabi ta’lim muhitining tarkibiy qismlarining o‘zaro bog‘liq ishlashi bilan belgilanadi.

Intellektual kompetentlikni rivojlantirish istiqbollari, zamonaviy ta’lim tizimini, pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarning integratsiyasiga asoslanadi. Bu, o‘z navbatida, talabalarning ijodiy va analitik qobiliyatlarini oshirishga, ularni ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishga tayyorlashga yordam beradi. Intellektual kompetentlik rivojlanishi, nafaqat shaxsning individual taraqqiyotiga, balki jamiyat va iqtisodiyot rivojiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Байденко, В. И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы): Методическое пособие / В.И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. – 114 с.

2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.–СПб.:Питер, 2006. – С. 713.

3. Стернберг Р.Дж., Форсайт Дж.Б., Хедланд Дж. и др. Практический интеллект. СПб.:Питер, 2012. С. 17.

4. Холодная М.А., Берестнева О.Г., Кострикина И.С. Когнитивные и метакогнитивные предпосылки интеллектуальной компетентности в научно-технической деятельности // Психол. журн. — 2015. — № 1. — С. 29—37.

5. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования /А.В.Хуторской. // Ученик в обновляющейся школе. - М.: ИОСО РАО, 2002. - С. 135-157.

6. Холодная, М.А. Когнитивные и метакогнитивные предпосылки интеллектуальной компетентности в научно-технической деятельности / М.А. Холодная, О.Г. Берестнева, И.С. Кострикина // Психологический журнал. – 2005.– № 1. – С. 29–37.